

Євгенія Кононенко. Поза часом

КУПИТИ

Культурологічні есеї швидко старіють. Те, що було сказано нібито хвацько і влучно, може втратити і хвацькість, і влучність вже за рік. Або й за два. А за три роки — напевне. Усе тече, все змінюється. Але в цій збірці йтиметься про те, що не старіє і те, що не вмирає. Про вічне, про те, що не йде за водою, а лишається, те, чого не забирають навіть найстрімкіші потоки.

Евгенія
КОНОНЕНКО
ПОЗА ЧАСОМ

Анотація

Культурологічні есеї швидко старіють. Те, що було сказано нібито хвацько і влучно, може втратити і хвацькість, і влучність вже за рік. Або й за два. А за три роки — напевне. Усе тече, все змінюється. Але в цій збірці йтиметься про те, що не старіє і те, що не вмирає. Про вічне, про те, що не йде за водою, а лишається, те, чого не забирають навіть найстрімкіші потоки.

ISBN 978-966-663-354-8

© Євгенія Кононенко, текст, 2017

© Михайло Євшин, обкладинка, 2017

© «Кальварія», 2017

Замість вступу

Культурологічні есеї швидко старіють. Те, що було сказано нібито хвацько і влучно, може втратити і хвацькість, і влучність за рік. Або й за два. А за три роки — напевне. Усе тече, все змінюється. Вода завжди тече:

*в повітрі завжди холод,
вогонь завжди пече,
земля іде по колу.
вода завжди тече.*

*в повітрі завжди вітер,
душа вогню руда,
земля — то весь наш світ є,
завжди тече вода.*

*в повітрі все в порядку,
жди від вогню біди.
в землі усі початки.
вода тече завжди.*

Вогонь

В повітрі завжди холод.

Вогонь завжди пече.

Вогонь — то світова класика

Перший із класиків

Перший із класиків, чий візуальний образ було засвоєно ще до будь-якого читання. Дуже подобалася його стрижка «каре», яка мала би пасувати не чоловікові, а жінці. Пам'ятаю стару книгу незрівнянної краси, петербурзьке видання Вольфа, «поставщика Его Імператорскаго Величества», з неймовірними картинками: Ганна з «Майської ночі», об'ємний «Портрет», який висувався зі своєї рами, потворні писки чи то зі «Страшної помсти», чи то з «Пропалої грамоти».

Потім ми з двоюрідною сестрою у період юнацької бездуховності продали цю книгу, бо дуже хотілося джинсів. Не вистачило й на холошу для однієї пари. Але це сталося потім. А в дитинстві саме Гоголя мені прочитали дуже рано. І мені значно більше подобався російський Гоголь «Мертвих душ» і «Ревізора», ніж українські «Вечори» чи «Миргород», бо російський Гоголь був неймовірно смішним. Жодна з книжок, що їх традиційно читають у родинному колі та регочуть до втрати пульсу, ані «Дванадцять стільців», ані «Троє в човні», не викликали таких конвульсій реготу, як гра у шашки Ноздрьова чи хлестаковський «лабардан-лабардан». Або «жена» як страшна мана Федора Івановича Шпоньки — всюди «жена», і паперова затичка у вусі — то теж «жена».

Коли дожила до вивчення Гоголя у школі, приємно було, що він уже весь прочитаний і мало не вивчений напам'ять. Вивчення Гоголя у школі відбувалося в рамках радянського шкільництва — по-зи-тивний герой — не-га-тивний герой. У Гоголя — всі негативні. Практично жодної жінки. І тлум нещасних самотніх чоловіків. І купа чортів. У рамках того самого радянського шкільництва Бога, як відомо, не було. І чорти лишалися безпритульними. Або й набували статусу викривачів самодержавно-кріпосницької Росії — роль, яку в інших творах класичної російської літератури виконували «зайві люди». Зрештою, ще у Пушкіна чорти служили трудареві Балді, допомогли йому поставити на місце підступного скнару попа. А гоголівська нечиста сила — то взагалі чи не головна підтримка трудового селянства: і ковалеві Вакулі допомогли налагодити стосунки з коханою Оксаною, і Левкові з Ганною також.

...Пам'ятаю свій жах, коли одна з подружок дитинства зізналася, що їй найбільше подобається Андрій. Не Тарас, не Остап, а саме Андрій. Чи не єдиний герой Гоголя, який насправду закохався. І не було поряд чорта, який допоміг би...

Жінок у Гоголя не те щоби зовсім нема, але це аж ніяк не «руськіє жєнщини» інших російських класиків. Одна лише «дубіноголовая помещица Коробочка» чого варта! Це, до речі, саме вона викрила Чічікова в його махінаціях із мертвими душами!

Існує класична цитата про гоголівський сміх крізь сльози. Для мене в ті далекі роки в контексті Гоголя мав місце сміх без слізних домішок. Або жах у чистому вигляді без домішок рефлексій. Жах «Вія» і «Страшної помсти», з якими змикається жах бездонної прірви божевілля. Жах радянських кінофільмів за Гоголем. Невідомо, чому зачинателькою літератури жахів вважається заморська Дафна Дюмор'є, а фундатором фільмів

жахів — Альфред Хічкок. Кажуть, камінь з надгробку Гоголя — тепер на могилі Булгакова. Логічне передання естафети чортівні. Саме української чортівні, як наполягають деякі дослідники.

«Мій» Гоголь — несистематизований і невпорядкований. Він — суперечливий і багатоликий. І він, «мій» Гоголь, увесь там, у моєму дитинстві й отроцтві. Коли в дорослому віці читаю матеріали про усвідомлення місця й ролі Гоголя в культурі Росії та України, то він уже не мій Гоголь. Подейкують, що в російську паморозь Невського проспекту Гоголь привів автентичних українських чортів. Що саме українець Гоголь поглядом чужинця, іноземця зумів розгледіти російських монстрів у всій їхній красі, і що в росіянина Салтикова-Щедріна російські монстри не такі соковиті. Чорти «мого» Гоголя — і страшні, і милі водночас, тому що вони — поза національними суперечками і національними діалогами. Це — його особисті чорти, іманентні чорти Гоголя, і Бог чи диявол дав йому незрівнянний хист випустити їх у великий світ. Чи не Гоголь найбільшою мірою навчає письменників писати правду?

Жінок, як уже зазначалося, у Гоголя немає або майже немає. Бо ж найулюбленіша гоголівська жінка — це їжа. Так, їжа, саме вона. Це — багатолика жива істота, яка має і божественні, і демонічні риси. Багато письменників писали про банкети й частування та про вбогу їжу злидарів. Але ні в кого це не досягало тої надприродної, прямо скажемо, гіперреалістичної виразності, як осетер на балу в поліцмейстера, якого стеребив Собакевич, чи бульйон із пір'я, принесений Хлестакову вірним Осипом. Ніякі раблезіанські барани й утрібка не стануть поруч із гоголівськими варениками. Бо ж у якого ще великого письменника вареники самі стрибають до рота, щойно перед тим обмастившись сметаною? Аж читач мимоволі хапає

серветку, витерти губи. Де ще харчовий компонент літератури досягає такої нечуваної персоніфікованості?

Письменників-«харчовиків» у світовій літературі багато. Але тільки у Гоголя їжа стає не тлом дійства, а повноправною героїнею — чи антигероїнею, — якій у гоголівських сюжетах відведено таке почесне місце.

Не раз відзначалися напружені стосунки великого Гоголя з його літературними жінками: по-перше, їх непропорційно мало; по-друге, всі вони — або юні наречені, або відьми, або те й те водночас, по-третє, всі схожі між собою. Немає сумніву: якщо не головна, то одна зі значущих гоголівських жінок — це їжа. Навіть імена у гоголівських страв жіночі: «Эдакая няня», хоча це «він»: баранячий шлунок, фарширований гречаною кашею, мозком та ніжками.

Що закладено свідомо чи несвідомо у смаковиті харчові пасажі гоголівських текстів? Може, то найповніше втілення свинства нероб-поміщиків, головний сенс буття «мертвих душ», які не спасуться? Застілля в будинках Манилова, Ноздрьова (той, щоправда, більше по вину, а не по їжі), Собакевича, Коробочки насправду демонструють розкіш ненажерливості, яка межує зі свинством. Але ж от у милих старосвітських поміщиків нескінченне споживання соусів із грибочками й піріжечками, яке нібито також складає чи не єдиний сенс життя старого подружжя, висловлює їхню ніжність одне до одного та до тих, хто завітав до їхнього гостинного дому. А українська гоголівська їжа не просто просочена містичним змістом і вмістом, а й сама створює цей сенс.

Гоголівська їжа — то не просто гріх багатоїдства, що, як відомо, є одним зі смертних гріхів. Скорше то поганська стихія, коли, поїдаючи щось, виконують не завжди зрозумілі непосвяченим ритуали. Коли жодні молитви й пости не вгамують поєдинку з наїдками, бо ж їжа все одно переможе.

Увірветься, наздожене й заплигне до рота, як Пацюків вареник, попередньо обмастившись у сметані.

Чи не тому, саме в контексті цієї любові до їжі, такою моторошною виглядає смерть Гоголя? Чи не тому християнин Микола Гоголь, заплутавшись у своїх гріхах, обрав собі саме голодну смерть?..

Те, що не вмирає: популярне й кітчеве

Леся Українка є не лише національною поетесою України, а й входить до її культурного іконостасу, до якого національні поети потрапляють часто, але не завжди. *Opus Magnum* Лесі Українки, вінцем її творчості є драма-феєрія «Лісова пісня». Цей текст належить до скарбниці української літератури, але водночас «Лісова пісня» є популярною серед українців. Її люблять не лише ті, хто є традиційними читачами класики, а й ширші верстви. Навіть якщо читали його лише один раз, за курсом шкільної програми. А Мавка, головна героїня «Лісової пісні», хоча й не людина, а «лісова дівчина», але не є суто фольклорною сутністю, в ній зосереджено й український інтелект. Адже мова у Мавки — багата, вона вживає речення складної синтаксичної конструкції, її гідність — то не просто гідність дівчини «з народу», то вже гідність особи, залученої до надбань світової етики, дарма що Мавка ніколи не виходила з лісу. Цілком логічно, що Мавка сприймається як alter ego Лесі Українки, яка **«жива і вічно буде жити, бо в серці має те, що не вмирає»**.

Це популярна ключова фраза не лише «Лісової пісні», а й усієї творчої спадщини Лесі Українки, а може, й усієї української літератури. А вимовляє її Мавка, і тим ніби каже: вона не людина, але щось більше, ніж людина, що вона — Тип, і навіть Архетип! І Мавка, так само, як і Леся Українка, є культурною героїнею України, з усією відповідною атрибутикою: пізнавана зовнішність, визнання за нею право бути «душею України», цінності, які асоціюються з нею. Не забуваймо: нявки, нави, навь у слов'янській демонології — то нечиста сила з потойбіччя, яка шкодить людям. Лесина Мавка

не сприймається, як особа «від нечистого». Скоріше, навпаки. Така велика сила «Лісової пісні».

«Лісова пісня» є українським брендом, яким названо цукерки, кав'ярні, кондитерські, готелі, туристичні центри, тощо. І те, що названо святим для кожного українця іменем «Лісова пісня», презентується як найкраще, хай то туристична база на Шацьких озерах, комплект білизни чи жіночі прикраси із самоцвітами. У деяких містах Волині є не тільки вулиці Лесі Українки, як і ледь не в кожному населеному пункті України, а й вулиці Лісової пісні. Музей Лесі Українки в Колодяжному нещодавно відкрив свій філіал — музей «Лісової пісні».

А головне, що всі, бодай у загальних рисах, знають зміст «Лісової пісні». Так, «Лісову пісню» внесено до шкільної програми. Але, знаючи технології українського шкільництва, яке за 25 років незалежності мало змінилося від радянських часів, це мало би відвернути від неї любов, а не прищеплювати її. Але після повісті Івана Франка «Борислав сміється», яку вивчали в радянські часи, а в часи пострадянські замінили не менш нестраним, як на рядового школяра, романом «Перехресні стежки», після поеми тої ж таки Лесі Українки «Давня казка», якою поетеса свого часу зробила щедрий подарунок радянським вчителькам, заміненої в пострадянські часи похмурою драмою «Бояриня», драма-феєрія «Лісова пісня» виглядає, як текст надзвичайно привабливий, світлий, попри весь його трагедійний пафос.

Усі знають, про це говорять у школі та регулярно нагадують поза школою, гріх не знати, що свою «Лісову пісню» Леся Українка написала дуже швидко, десь за два тижні, і писала вона її у стані творчого екстазу, коли письменник не пише сам, а небесний дух диктує йому. Написала вона її в Грузії 1911 року, в першій половині серпня. Саме в ці дні й відзначаються роковини «Лісової пісні», відбуваються фестивалі, зокрема

«Лесині джерела» на батьківщині великої поетеси — в колишньому Звягелі, нинішньому Новограді-Волинському.

Літературознавцями про «Лісову пісню» написано дуже багато, цей текст породив велику герменевтику, і кожен інтерпретатор вважає, ніби саме він знайшов вірне прочитання великого українського тексту. Але інтерпретації «Лісової пісні» ніколи не вичерпаються. Сюзен Зонтаг, яка вважається одним зі світових авторитетів у галузі культурних досліджень, писала у своїй славетній праці «Проти інтерпретації»: *«Як вихлопні гази й фабричні дими забруднюють міську атмосферу, так і виверження різних інтерпретацій мистецтва сьогодні отруюють нашу чуттєвість... Замість герменевтики нам потрібна еротика мистецтва»*. Тож звернімося до еротики «Лісової пісні» та спробуймо з'ясувати, як читають цей текст несвідомі читачі. Ті, хто не інтерпретують його, а просто читають.

Відомий усім сюжет не так і легко переповісти безпристрасно, не піддаючись спокусі тлумачення. Лісова дівчина Мавка покохала людського хлопця, і не лише покохала, а й виявила активність у побудові їхніх стосунків, руйнуючи стереотипні уявлення про жіночу пасивність і чоловічу активність. А покохала Мавка Лукаша за його музичний дар — за майстерну гру на сопілці. Мавка оселилася в хаті Лукаша та його матері, знов-таки, руйнуючи стереотипи про місце жінки в родині. Лісове товариство Мавки не підтримує її вибору, хтось жаліє, хтось засуджує її. Хатню та польову роботу, на якій тримається селянський побут, Мавка виконує неохоче, бо така робота руйнує її зв'язки з природою, зраджує ліс. Мати Лукаша трактує таку поведінку немилої невістки як лінощі, та, щоб позбутися її, адже обряду укладання шлюбу з її сином не було, знайомить Лукаша зі жвавою вдовичкою Килиною. Мавка страждає, передчуваючи лихо. Дівчину кличе до себе володар підземного царства, страшний Той, що в скелі сидить, якого

боятися всі лісові створіння, дарма, що вони є безсмертними. Мавка відмовляється від пропозиції цього інфернального царя, вимовляючи оті самі сакральні слова: **«Ні, я жива, я вічно буду жити, я в серці маю те, що не вмирає!»** А тим часом Лукаш полонився роботящою й примітивною Килиною і сватається до неї. Тоді Мавка приймає пропозицію Того, хто в скелі сидить, який обіцяє лісовій дівчині забуття від нестерпного страждання.

Лісові сили перетворили Лукаша на вовкулаку, помстившись йому за скривджену Мавку. Це змусило Мавку вийти з підземного царства й розчаклувати зрадливого коханого, адже низьке почуття помсти є чужим її шляхетній душі.

Почалася зима, Мавка мала би заснути на зиму, але вона вже не лісова істота, вона потроху перетворюється на людину. Мавка блукає навколо хати Килини й Лукаша, потім перекидається на вербу на їхньому подвір'ї. Лукаш вертається додому, він злий і непривітний. Килина наказує йому зрубати вербу-Мавку, а після його відмови намагається зробити це сама. Цьому запобігає Перелесник, лісовий дух вогню, з яким Мавка кохалася ще в іпостасі лісової дівчини. Перелесник підпалює вербу, а заодно й хату Лукашевої родини. Хата згоряє, згоряє й верба. Лукашева мати й Килина біжать на село за возом, а Лукаш лишається стерегти врятоване майно. Відбувається остання розмова Лукаша і Мавки, яка не вмерла, бо тепер має безсмертну душу. Лукаш сповнений щирого каяття, а Мавка не картає його, вона вдячна коханому і за щастя, і за нещастя, просить його знову заграти на сопілці. Іде сніг, Лукаш, вочевидь, замерзає.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ